

VÁLASZ NÉMEDI DÉNES ÉS SZÁNTÓ ZOLTÁN REFLEXIOIRA

Ha másért nem, már a reflexiókért érdemes volt a témához nyúlnom. Némédi Dénes Latour-recepciója és a „hibrid-tárgyakról”, illetve a „hibrid-hálózatokról” mint a mikro-makro-kapocs lehetséges kulcsfogalmairól szóló fejtegetései, vagy Szántó Zoltán négyezős modellje a mikro-makro megközelítési válfajokról számomra mindenképpen fontos, új szempontokat adott. Olyan ellenvetésekkel és javaslatokkal találkoztam, amelyek pontosíthatják, világosabbá tehetik a témával kapcsolatos kérdésfeltevéseinket. De éppen bonyolíthatják, újra is rendezhetik konceptuális sémáinkat, esetleg termékenyebb megkülönböztetések irányába adva ösztönzést.

Bár a két írás módszertani alapállásában és főbb vitapontjaiban is számos ponton eltér egymástól, egy közös vonást mégis felfedezni vélek, s indokolt lehet, ha elsőként erre reagálok. Ha jól értelmezem, mindkét vitapartnerem nálam nagyobb hangsúlyt helyezne a szinteket átfogó, szintetizáló jellegű, egységes modellek létrehozását szolgáló teoretikus erőfeszítésekre. Reflexióikban minden bizonnyal nem egyedülálló az averzió, mely a szociológiai elméletépítésnek azt az általam P. Blautól közvetített stratégiai opcióját fogadja, amely (a teoretikus érettség meglévő fokán) egyelőre a szintenkénti alapvetés indokoltságát hangsúlyozza. Nem vonom kétségbe, hogy a szociológia (de mondhatnám: társadalomkutatás, hisz a „társadalom” fogalmával nincs alapvető bajom) érettségét az átfogó, koherens elméletek megléte fémjelezheti, de úgy gondolom, ehhez még hosszú út vezet. A „nagy-elméleti” ambíciók visszatérő megghiúsulását – beleértve például a Habermas-féle kísérlet Némédi (1991) által behatóan tárgyalt utóéletét – nem utolsósorban annak tulajdonítom, hogy az elméletalkotók számára nem állnak rendelkezésre az önmagukban „üzembiztos” és kellőképpen egymáshoz illeszkedő alapelemek. A túl sokat markolás, a teoretikus koherencia igénye így aztán vagy eklekticizmust eredményezhet, vagy a konokabb gondolkodóknál (mint pl. a „késői” Luhmann esetében) tartalmi kiüresedést, a fogalmi építmény önálló életre kelését. Jómagam termékenyebbnek tartom azokat a megközelítéseket, melyek ma az alapelemek (mondjuk szintenkénti) csiszolását, konszolidálását tűzik célul, és a nagy építményeket csak hosszabb időtávra ütemezik.

Az elméleti differenciálódás persze nemcsak szintek szerint történhet, de – mint ahogy cikkemben is állást foglaltam – e megkülönböztetésnek kitüntetett jelentőséget tulajdonítok. Teljesen elfogadom azt a – főként Némédi Dénes által kifejezett – aggályt, hogy itt nagyon óvatosan kell eljárni, s mindenképpen el kell kerülnünk, hogy a megközelítések olyan diszkrepanciájára kerüljön sor, mint például Habermasnál az életvilág és a rendszer elméleti apparátusa esetében. Ezzel kapcsolatban két mozzanatot hangsúlyoznék egyszerre. Nemcsak az egyéni szintnek és a nagyobb entitások szintjének specifikus szerkezetei implikálnak sajátos kezelésmó-

dot, de – ahogy legutóbb például a pécsi pszichológiai konferencia pszichológusokat és szociológusokat összehozó szekciójának több résztvevője is hangsúlyozta – a társas (social) és a társadalmi (societal), az interaktív és az intézményes, a szóbeliség és az írásbeli-objektívált jelenségtartományai is. Ugyanakkor: egyazon (jobb kifejezést nem tudok) társadalmi világ különböző szintjeiről, vonatkozásairól van szó, és az eltérő kezelésmód nem jelenthet egymástól való elszakítást; a lehetséges módon törekedni kell a kapcsolódási pontok megtalálására, hangsúlyozására. Talán ügyetlen a hasonlat, de ideális esetben valami olyan egymásra vonatkoztatásra gondolok, mint az alagút-építés esetében, ahol a két ellentétes irányból induló, egymásra célzott vonalak érnek végül egymásba. Hogy Szántó Zoltán modelljét mikro-makro vonatkozásban máris felhasználjam, közvetítőként itt egyfelől a *B*, másfelől a *C* cella teoretikus elemei jöhetnek elsősorban szóba. Azonban ha építményünket elég stabilnak szeretnénk látni, az szükséges, hogy *B* az *A*, *C* a *D* cellával kellőképpen teherbíró elméleti háterszágot tudhasson maga mögött.

Rendben, de miért a makro-megközelítésnek az a kitüntetett hangsúlya, amely – Blau nyomán – cikkemet kétségkívül jellemezte? Ezzel már alighanem Szántó első számú fenntartásánál vagyunk. Megerősítem: nem azért, mert itt bármifajta tartalmi primátusra gondolnék. Inkább arról van szó, hogy hiányérzetem főként ehhez a ponthoz kapcsolódik. Mondhatnám, a mikro-oldal az elmúlt évtizedekben több nővumot, erőteljesebb teljesítményeket mutatott fel. Kétségtelen, nemcsak a pszichológia, de az utóbbi időben (főként a racionális döntések elmélete művelői számára) előképül szolgáló közgazdaságtan érettebb diszciplínái komolyabb fogódzót is nyújtottak mindehhez. Nemcsak olyan, magukat alapjában közgazdászként definiáló társadalomkutatók munkásságára gondolok, mint Olson, Hirschman, Downs vagy éppen a korábban távolesőbbnek tekintett társadalmi területek közgazdaságtani megközelítését programatikusan is kamatoztató Nobel-díjas Becker, hanem arra a Colemanra, aki a nyolcvanas években komolyabb mikroökonómiai alapokkal vértette fel magát, és éppen Beckerrel közösen hozta létre az RDE chicagói iskoláját. Ehhez hasonló erőteljes vonulatról kétségkívül nem beszélhetünk az elmúlt évtizedekben a makro-oldalon, és még kevésbé olyan koherens teoretikus megközelítéssel a „magmezőnek” számító *D* cellában, mint az ellenoldalon az RDE-vel az *A* cellában. Azzal azonban nem értek egyet vitapartneremmel – és írásommal is talán leginkább ennek ellenkezőjét kívántam sugallni –, hogy a makro-jelenségek makro-megközelítése csupán idejétmúlt, ortodox, de legalábbis poros elméleti relikviák gyűjteménye lenne. Táblázatából sorra kimaradnak az olyan – semmiképp sem matuzsálemi korú, de ígéretnél mindenképpen többnek tekinthető – elméleti kezdeményezések, mint a Parsons–Luhmann-féle rendszerelméleti vonulat talán legtermékenyebb darabja a társadalmi szférák és a szimbolikus csereeszközök differenciálódásáról, Bourdieu szféra-(mező-) és tőke-(konverzió) elmélete, vagy a strukturális pozíciók White–Breiger–Burt-féle iskolája, hogy olyan, talán hagyományosabb jellegű, de ortodoxnak semmiképp nem mondható irányzatokról ne is szóljunk, mint Wallerstein centrum–periféria-, vagy Wright többdimenziós osztályelmélete. És persze – amit itt is szeretnék a teoretikus érdeklődésű társadalomkutatók figyelmébe ajánlani – Blau újabb keletű differenciációs, interszekciós/kon-szolidációs elmélete.

Blau szerepe az adott vonatkozásban annál jelentősebb, mivel a makro-szemponctalan leghangsúlyosabb képviselője az elmúlt időszakban. Ő az, aki különösen határozottan érvel az egészlegesség par excellence szemléleti irányai mellett, amelyeknek elsorvadása esetén a szociológia valójában létalapját vesztheti (s alighanem ennek a törekvésének tulajdoníthatjuk az olykor már görcsösnek ható önkorlátozást, amellyel a makro-megközelítések általa is lehetségesnek tartott egyéb alternatíváival szemben – lásd erről például Blau hivatkozott (1995) munkájának bevezető fejezetét – a leginkább „dezantropomorf” verzióknál horgonyzott le pályafutása utolsó évtizedeiben). Ha a szóban forgó egyoldalúságra nem is látok okot, aggodalmát és ezzel kapcsolatos törekvéseit magam is osztom – a cikkemben tükröződő megközelítési prioritásnak ez a további indoka.

Felmerülhet – és fel is merül – a kérdés: nem vezet-e az analitikus szempontok ilyen erős érvényesülése maga is tartalmi kiüresedéshez. Simmel, von Wiese stb. „formális szociológiájának” megfogalmazódása óta ez visszatérő probléma. A veszély tényleg valóságos, ha e megközelítés más lehetséges vetületekkel, vagy éppen a dolgok egységben való tanulmányozásával szemben dominánssá válik. De csak ez esetben. Ahogy például a biológiában jól megférnek együtt, s fel is tételezik egymást az „in vivo” és az „in vitro” irányzatok, és hosszabb ideje párhuzamosan fejlődnek az anatómia, a fiziológia és a genetika aldiszciplínái, hasonló munkamegosztás alakulhat ki a szociológia formalisztikusabb és szubsztantívabb, vagy éppen erősebben mikro- vagy makro-jellegű irányzatai között.

Ha már a természettudományok területéről vesszük az analógiát, ismét felmerülhet a kérdés: vajon az utóbbi évtizedekben nem inkább a szintetizáló, interdiszciplináris fejlemények (hogyan a biológiánál maradjunk: mondjuk a biofizikától a szociobiológiáig) vezettek-e a komolyabb elméleti novumokhoz. Talán így van. Amiről azonban meg vagyok győződve: mindezek a fejlemények nem mehettek volna végbe, ha például a biológia nem termeli ki a maga szakterületein belül azt a sajátlagos szolid törzsanyagot, amely aztán komoly „hozományul” szolgálhatott a társdiszciplínák adalékai mellé.

És itt térnék vissza a szociológia pozícióihoz és azon belül is az előbb nagy hangsúllyal említett *D* cellához: vajon kellőképpen szolid-e az itt felhalmozódott teoretikus anyag? Amint utaltam rá, korántsem vagyok biztos benne; mégis úgy gondolom, nem utolsó sorban a fent említett irányzatok, újabb elméleti fejlemények reményt adnak a továbblépésre (és itt nem is részletezem azokat a cikkemben számba vett módszertani újdonságokat, amelyek a maguk részéről szintén ösztönzést adhatnak mindehhez). Az elmondottak értelmében valamifajta szintetizáló folyamat kialakulását mindenekelőtt e körül a – Blautól Burtig, Luhmanntól Bourdieu-ig stb. terjedő – mezőny körül várnám, és, minden alapállásbeli, terminológiai különbség ellenére, nem is tartom egészen kilátástalannak. Az eredetiség motívumai sok esetben elfedik a tartalmi egybecsengést, a kapcsolódási pontokat, ezek azonban alighanem ott rejlenek (pl. a blau-i, a bourdieu-i és a luhmanni differenciációs elméleteknek – jobban szemügyre véve, mélyükre ásva – nemcsak a felszíni jegyekben fedezhetők fel közös vonásaik).

Talán az eddigiekből is kiderül, fenntartásaim az interdiszciplinaritást illetően – amelyre vonatkozóan többé vagy kevésbé kifejtett formában mindkét vitapartneremnél inkább eltérő alapállású reflexiók fogalmazódnak meg – nem elvi jellegűek. Eddigi pályafutásom során – időnként explicit módon – bizonyos témákban magam is több diszciplína párhuzamos bevonása mellett érveltem, s ennek során éppen a közgazdasági vagy a kultúrantropológiai megközelítések sem álltak távol tőlem. Az ilyen erőfeszítések értelmét a legkevésbé sem kérdőjelezném meg. Amit hangsúlyozni kívánok, mindössze az tehát – igaz, ez nem kis igény –, hogy fordítsunk fokozott figyelmet azokra az erőfeszítésekre, amelyek a szociológia kifejezett megközelítési, tematikus talaján állva kívánnak újszerű gondolatokkal, versenyképes paradigmákkal előállni a „tudományos eszmék piacán” a diszciplínák közti versenyben (s remélem, ez nem számít „szociológiai sovinizmusnak”).

A fentiek után az is világos lehet, hogy ugyanez vonatkozik a mikro-makrokapcsolatra, a szintetizáló kísérletekkel kapcsolatos állásfoglalásra. Joggal hivatkozik Szántó Zoltán arra, hogy a network-paradigma kapcsán Angelusz Róberttel kb. egy évtizede magunk is többek közt a megközelítésben rejlő ilyenfajta ígéretet állítottuk középpontba. Ma világosabban körvonalazódik, hogy – nem utolsó sorban olyan elméleti nehézségekkel kapcsolatban, mint amilyenekre a tematikus túlterjeszkedés, s a túlzott absztrakció veszélyeiről szólva már Feld (1981) felhívta a figyelmet – ezek az ígéretek a kapcsolathálózati megközelítés irodalmában még csak kevésbé realizálódtak. (Vonatkozik ez arra a Burtre is, akinél kétségkívül helyet kap ilyen törekvés is. A strukturális és a kissé mechanikusan átvett RDE-jellegű megközelítés strukturális cselekvéseméleti munkájában – Burt (1982) – megítélésem szerint nem alkot szerves egységet. Az előbbi az utóbbi nélkül is jól értelmezhető; ahol Burt megközelítése a cselekvésemélet szempontjából is fontos támpontot ad, az leginkább a strukturális autonómia fogalmának – önmagában is megálló – pozicionális kidolgozása.)

A szintézisnek a hálózatok metaforája felőli létrehozására érdekes újabb kísérlet a Latournál megfogalmazódó „hibrid-hálózati” elgondolás. Őszintén szólva, e koncepcióról először olvasva, kissé aggályosnak tartottam, hogy e terminusok beléptetése tovább kuszálhatja a network-irodalom amúgysem egészen tiszta fogalmi rendszerét. Az ismertetés alapján a benne foglalt szintetikus lehetőséget főként olyan esettanulmány jellegű vizsgálódásokhoz kapcsoltam, ahol a cselekvési szempont eleve előtérben áll (számításba véve, hogy minél közelebb kerülünk kutatási tárgyaink között az eseti jelleghez, annál kevésbé tekinthetünk el a téma többszintű, többdiszciplínás kezelésétől). Aztán fokozatosan átalakult bennem az elgondolás képe, és – remélem, nem teljesen függetlenül a szerző intencióitól – már közelebb került a kifejezettebben vett network-paradigma jellegzetes vonásaihoz. Végeredményben, ahogy a kapcsolathálózati elemzés bizonyos irányzatai egocentrikus, vagy éppen szervezatközpontú megközelítést alkalmaznak, miért ne lehetne szó a Latour által kifejtett „hibrid”-típusú objektivációk középpontba állításáról, és az így értelmezett „hálózatok hálózatainak” – most már a strukturális elemzés terminusaihoz közelebb álló – vizsgálatáról. (Ahhoz az inkább ismerős elképzeléshez hasonlítva a dolgot, mint például egy-egy kommunikációs orgánus, mondjuk, folyóirat körül kialakuló „virtuális network”, beleértve nem csupán a lap közönségét,

hanem jellegzetes szervezeteit, affiliációs pontjait, azután a folyóirat mögött álló kiadói-szponzori hálózatot, s nem utolsó sorban a lapspecifikus szerzői, publicisztikai kört. Talán még közelebb juthatunk a vázolt elképzeléshez, ha értelmezésünkben a „hibridek” a szokásos értelemben vett kulturális-tudományos-műszaki produktumokon túlmenően az intézményrendszer létrejövő/átalakuló elemeit, magukat az intézményeket is magukba foglalják.)

A fentiekben többé-kevésbé olyan reflexiókról, viszontreflexiókról volt szó, amelyek esetében vitapartnereimmel nézeteinkkel talán nem álltunk egymástól túlságosan távol, legalábbis vegyültek egymással a kritikusabb és az inkább egyetértő álláspontok. Bizonyos kérdésekben élesebbek a szemléleti különbségek. Ilyen nézeteltérésnek látszik Szántó Zoltánnal az emergenciac-kérdést (illetve ezzel kapcsolatban a módszertani individualizmust) illető felfogásunk. Nagyon találónak tartom ennek érzékeltetésére az Abelltől idézett megfogalmazást. Itt én másként fogalmaznék. Szerintem a dolgok nem csak azért történnek a társadalmi világban, mert valakik valamiket tesznek vagy nem tesznek, hanem azért is, mert bizonyos egyéb dolgok történt(n)ek, végbement(n)ek (és ennek során bizonyos dolgok az egyének bizonyos csoportjaival megtörténnek). Vegyük – triviális példaként – azt az esetet, amikor emberek jelentős csoportjai mondjuk az infláció miatt korlátozzák fogyasztásukat, és ez aztán további közgazdasági hatásokat idéz elő; szociológiailag persze érdekes lehet, hogy kik hogyan járultak hozzá az infláció növekedéséhez, s talán még az is, hogy egyes személyek jövedelmük csökkenése ellenére –például tartalékaik felélésével, kölcsönökkel, vagy csak a másnapra nem tekintve – a hasonló helyzetbe került személyek többségével szemben elkerülték fogyasztásuk csökkenését. Azt hiszem, nem állok egyedül azzal a véleményemmel, hogy a releváns kérdések köre nem merül ki a fentiekhez hasonló cselekvésközpontú témákban. S ha az a tapasztalatunk, hogy emberek jelentős csoportjai bizonyos körülményekre – leginkább: bizonyos korlátokra, kényszerekre – zömmel hasonlóképpen reagálnak, a folyamatok, összefüggések elemzésénél praktikus okokból akár el is tekinthetünk a mikroszinttől. Mindennek – illetve az így értelmezett holisztikus szemléletnek – két dologhoz semmiképpen sincs szükségszerűen köze: 1. Számos folyamatnál nem kell objektív teleológiát, célkitűző cselekvők nélküli célokat feltételeznünk (ha *maguk* a folyamatok a cselekvők szempontjából gyakran inkább diszfunkcionálisan, mintt funkcionálisan zajlanak is). 2. Nem kell okvetlenül közös érdeket követő közös cselekvést feltételeznünk (mint a hagyományos osztálytudat-felfogások esetében). A cselekvés közösségét nem annyira a célok, vágyak, értékek, mint a korlátok, kényszerek mértéke és ezek hasonlóságának foka kondicionálja. Épp ebben az értelemben indokolt visszautalni a strukturális autonómia-felfogás kulcsszerepére. A mikroszint annál kevésbé hagyható kiinél nagyobb az így értelmezett autonómia foka (és viszont). Hadd tétélezzem fel: ha lemondunk e két alaptalan előfeltevésről, máris másként fogunk tekinteni a makro-oldalra (s ezen belül a séma-tábla ominózus *D* cellájára) is.

Ha a legélesebb vitapont a fenti kérdésekhez kapcsolódik is, itt is kifejezném bizonyos kételyemet a mikro-megközelítés művelésének gyakorlatilag egyetlen paradigmára szűkítése, az RDE domináns pozíciója iránt. Nemcsak azért, mert hajlok a felé az álláspont felé, amely szerint a hús-vér emberek világában az irracionálisnak gyakran a racionalitást megelőző szerepe van. De arra is gondolok, hogy a racionalison kívüli cselekvésvilág nem szükségképpen az irracionális, hanem az ennél jóval tágabb nem-rationális szférához tartozik (beleértve például a bizonyos szempontból nagyon is ésszerű – mert takarékos – reflexszerű, habituális reagálásmódokat). Mint ahogy a kalkulatív logika alapján racionálisnak tekinthető cselekvésmódok egyéb szempontokból egyenesen irracionálisnak számíthatnak. A racionalitásból kiindulni sok szempontból – például a cselekvések normatív elemzése szempontjából – indokolt, de általánosságban véve korántsem természetszerű. Érdemes megfontolni Collins (1996) javaslatát, aki éppen az adott problémákat tekintve helyesebbnek tartaná a két megközelítési szint helyett háromról beszélni. Felfogásában a mikroszituációk világának tipikus motivációs bázisa inkább érzelmi-morális, mint anyagi-racionális indítékokból tevődik, és nem annyira ez, hanem a mezo-szint – a piacok, hierarchiák, szervezetek világa – a racionális döntések érvényre jutásának kitüntetett terepe (vagy a megközelítéseket tekintve, az RDE alkalmazásának optimális locusa. Az adott szempontból mellékes, egyébként azonban nem érdektelen, hogy a makro-szinten az állam szerepét emeli ki). A kérdésben való állásfoglalásunkat persze erősen befolyásolhatja, hogy miként tekintünk a Collins értelmében vett mikro- és mezo-szint különbözőségére s az ezzel kapcsolatos tendenciákra. Ha úgy látjuk, hogy a mikroszituációk, a mindennapi interakciók világa növekvő mértékben kerül a piaci és szervezeti logikák befolyása alá (mint ahogy erre mutatkoznak is bizonyos tendenciák – Habermasnak az „életvilág kolonizálódására” vonatkozó felfogása mögött érzésem szerint nem utolsó sorban ilyenfajta aggodalmak vehetők ki), akkor kevésbé látszik szükségesnek ez a megkülönböztetés, és indokoltabbá válhat az RDE-nek a mikroszférában való kitüntetett szerepe.

A fentieknél talán kevésbé lényeges kérdés a mikro- és a makro-megközelítések viszonylagos pozíciójának észlelt trendje, és ehhez kapcsolódóan annak a megfigyelésemnek az érvénye, hogy a mikro-oldal két kiemelkedő képviselője, Coleman és Olson pályafutásuk későbbi szakaszában – Blauhoz hasonlóan – maguk is közeltek-e a makroszempontok akceptálásához. Mindenképpen elfogadom Szántó Zoltánnak azt az érvelését, hogy egyikük sem változtatott explicit alapállásán (sőt élete utolsó évtizedében Coleman a metodológiai sajátosságait az iskolateremtés jegyében mind erőteljesebben hangoztatta). Meglehetősen ritka a tudományos alapállás módosulásának annyira nyílt vállalása, mint amilyent Blaunál tapasztalhattunk (igaz, az ő esetében valóban radikális hangsúlyváltásról volt szó). A teoretikus becsvágy, az életmű koherenciájának ígérete többnyire nemcsak a személyes újradefiniálásnak, hanem maguknak a tartalmi fordulatoknak is ellenáll (nem szólva az iskolákhoz való hovatartozást illető újraorientálódás különféle kockázatairól). Azonban mind Olson, mind Coleman kiválóbb társadalomkutatók annál, hogy amikor olyan témákkal találták magukat szembe, melyek explicit metodológiájukra nem voltak kifejezetten ráhúzhatók, eleve visszariadtak, vagy a vizsgált jelensége-

ket oda nem illő keretekbe gyömösölték volna. Amikor Olson (1982) a nemzetek, régiók gazdasági felemelkedésének vagy hanyatlásának mozgatórugóit tette vizsgálat tárgyává, és ebben az érdekszövetségek, koalíciók elterjedtségét helyezte középpontba, valóban olyan tárgyhöz nyúlt, amelyet – más vonatkozásban – már két évtizede, a kollektív cselekvés logikája kapcsán is behatóan elemzett. Konzekvens maradt a módszertani kiindulópontjaiban is, ahogy ezt a megközelítési logika alapelemeinek újbóli összefoglalása is jelzi előjáróban. Más vonatkozásban már több az eltérés. Felszínnek tűnhet az az észrevételem – ennek pontosabban is utánaszámolhatnánk –, hogy míg a „Logika” fejezetben az „individual” kifejezés meglehetősen gyakori, jóval ritkábbá válik ez a rákövetkező, a konkrét alkalmazást kifejező „Implikációk”-ban. A gondolatmenet középpontjában álló olyan hosszú távú, történeti folyamatokra koncentráló tézisek, mint amelyek szerint a stabil, kontinuus társadalmakban az idők folyamán egyre inkább felgyülemlenek, átszövik egymást a kollektív cselekvés különféle szervezetei, koalíciói, másfelől az elosztási koalícióknak ez a megszaporodása jelentősen megnöveli a regulációs és a kommunikációs komplexitást, s ezen keresztül a kormányzat szerepét – akár a társadalmi fejlődés irányát is megváltoztatva –, számomra már igencsak „makro-szerűen” hangzanak, és megfogalmazójukként talán Blaut is el tudnám képzelni.

Vagy nézzük Coleman. 1964-ben (a parsonsi normatív szocializációs felfogással szemben beindult ellenáramlat egyik reprezentánsaként) még szinte extrémén mikro-jelleggel fogalmazott: „a homo sociologicus szószólóival szemben egy teljesen szocializálatlan, teljesen önérdékű ember képéből induljunk ki, akit rendszerbéli normák nem korlátoznak, egyedül a személyes érdekeinek megvalósítására vonatkozó racionális kalkulációi” (Coleman 1964, idézi Swedberg 1996 – fordította T. R.). Igaz, a kontextuális, miliő-központú elemzés elindítói, legjelesebb alkalmazói között Coleman már akkortájt is ott volt. Sok szempontból töretlen a gondolati ív az 1990-es magnum opusig, az RDE nagyszabású alapvetéséig. Ekkorra már kidolgozta másoktól kölcsönzött, de nagyon is személyesen adaptált társadalmi tőkefogalmát. Más értelmezésekhez képest nála talán még inkább egyfajta „esernyőterminusról” van szó, amely alatt normák, kölcsönös kötelezettségek, közjavak, általános érvényű bizalom egyaránt elférnek. Alkalmazására alighanem részben az vezette, hogy világossá vált: az emberi tőke különbsége csak részben magyarázza az elért státus eltéréseit, részben az, hogy az RDE alap-instrumentáriumuk nem nyújtott kellő alapot bizonyos – például társadalmi normákkal összefüggő – jelenségek magyarázatára (hogy közkeletű példát említek: a potyautas-effektus értelmében az embereknek csak elenyésző része menne el egyáltalán szavazni). Szükségessé vált egy ilyenfajta áthidaló, a makro-jelenségek számos típusánál alkalmazható fogalom bevonása. Valójában az is túlmegegy az RDE, illetve a mikro-megközelítések szokásos keretein, ahogy Coleman a társadalmi tőke működését, erejét nem személyes hálózati attribútumokhoz, hanem csoport szintű ismérvekhez köti („closure”: kölcsönös átfedés, egymásba kapcsolódás), és az is, ahogy tipikus kialakulását magyarázza. A társadalmi tőke Coleman felfogásában közjószág, és mint ilyet, alapjában nem az egyének önérdékű tevékenysége hozza létre; más tevékenységek egyfajta „melléktermékeként” (mondhatnánk: véletlenszerűen) keletkezik. „A társadalmi tőke jelentős része anélkül jelenik meg vagy tűnik el, hogy

bárki is így akarta volna” (Coleman 1990: 317–318). Érdekes módon, Olsonhoz hasonlóan a maga kérdéskörében Coleman is nagy jelentőséget tulajdonít a magyarázó tényezők közt a társadalmi stabilitás fokának. Kétségtelen, a társadalmi tőke tárgyalása a kötetnek csak kis részét foglalja el. Azt viszont semmiképp sem állíthatnánk, hogy Coleman pályafutása e késői szakaszában jelentéktelen helyet kapott volna gondolkodásában a szóban forgó fogalom.

Némedi Dénes kritikai megjegyzései közt talán a legnagyobb hangsúlyt arra teszi, hogy a normatív vonatkozások háttérbe szorúlnak cikkemben. Mostani reflexióim érintettek ugyan egy-két idetartozó kérdést, azonban alapjában akceptálnom kell hiányérzetét, mint ahogy azt a véleményét is, hogy e kérdéskörrel az adott összefüggésekben kevesen foglalkoztak megnyugtató módon. Érdekes Coleman és mások RDE-kísérlete a normák létrejöttének alkufolyamatokon keresztüli leírására; de ebben a vonatkozásban megint csak az emergencia, az intézményesülés, illetve a készen kapottság fokozott hangsúlyát emelném ki. Ami az integrációs vonatkozásokat, ezen belül a normatív-szociális, rendszer- és a („hibridek” hatékony működéséhez kötődő) „hálózati” önstabilizációs mechanizmusok szerepét illeti, magam is fontosnak tartom az utóbbit, bár nem hiszem, hogy teljesen ki tudná iktatni az előbbieket funkcióit (vagy talán abban az esetben, ha az így értelmezett hálózatot oly kiterjesztően fognánk fel, hogy az, mondjuk, a kölcsönös előfeltevéseket, vagy más oldalról a közvetítő eszközök, mint például a pénz működését is magába foglalná). Ha mindenirányú a bizalmatlanság, vagy nem működik megfelelően például a pénzrendszer, kiszámíthatatlan az infláció stb., maga a technológiai előrelépés, egy-egy technikai áttörés is jóval nehezebben valósítható meg. Persze bizonyos értelemben ez mind triviális.

Amikor e reflexiókat írom, naponta politikusok tucatját látni a képernyőn, miközben szigorú időmérők őrködnek a szűk öt percnyi vitakeret egyenlő betartásán. Nekem sem lenne illendő fejtegetéseimet hosszabbra nyújtani és visszaélni a másodszori megszólalás lehetőségével. Néhány pontba nyilván nem tudtam kellő mélységgel belemenni – de itt is utalnom kell arra, amivel cikkemet kezdtem: a mikro-makro probléma szinte minden fontos dolgot érint valamilyen formában a társadalomkutatás metodológiája körül. Jó pár ezek közül a mostani diszkusszióban is megjelent. Köszönet vitapartnereimnek, hogy felvették a gondolkodás fonalát. Remélem, a téma nem kerül le a napirendről, s a vita – ilyen vagy olyan keretek közt – a későbbiekben is folytatódik.

Hivatkozások

- Blau, P.M. 1995. *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago: The University of Chicago Press
- Burt, R. S. 1982. *Toward a Structural Theory of Action*. N. Y.: Academic Press
- Coleman, J. S. 1964. Collective Decisions. In: J. S. Coleman *Individual Interest and Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press
- 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press
- Collins, R. 1996. Can Rational Action Theory Unify Future Social Science? In: J. Clark (ed.) *James S. Coleman*. London–Washington D. C.: Falmer Press
- Feld, S. L. 1981. The Focused Organization of Social Ties. *American Journal of Sociology*, 86: 1015–35.
- Némedi D. 1991. A kommunikatív cselekvés elméletének vitája. *Filozófiai Figyelő*, 232–247.
- Olson, M. 1982. *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale University Press
- Swedberg, R. 1996. Analyzing the Economy: On the Contribution of James S. Coleman. In: J. Clark (ed.) *James S. Coleman*. London–Washington D. C.: Falmer Press

